

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven
uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

red. en sekr. riouwstr. 59, wormerveer
adm. kon. wilhelminalaan 38, leersum

H. de Jong / Amsterdam

Geeft de HERE de hand *)

2 Kronieken 30 : 8

Laat ik beginnen u te zeggen waar ik de titel van deze middagpauzedienst vandaan heb. Geeft de HERE uw hand. Dat is genomen uit een boodschap van koning Hizkia tot geheel Israël. Hij heeft daar zijn volk mee opgeroepen de HERE te dienen. Je zou kunnen zeggen, dat koning Hizkia een soort Luther is geweest, een hervormer, een man die na een lange tijd van ingezonkenheid en zonde zijn volk weer voorging in het rechte dienen van God. Geeft de HERE uw hand. Dat had hij eerst zelf gedaan en vervolgens riep hij daar ook zijn volksgenoten toe op. Ik gebruik deze boodschap nu van koning Hizkia en geef die aan u door op één van de eerste dagen van het nieuwe jaar.

Wij hebben het kerstfeest weer gevierd. Kerstfeest: dat betekent, dat de Here ons zijn hand gegeven heeft. Hij heeft aan deze zondige wereld het liefste, dat Hij had, gegeven: zijn eigen Zoon. In onbegrijpelijke goedheid is de Here heengestapt over alles, wat wij Hem hadden aangedaan. Kijkt u er deze wereld en kijkt u er uw eigen leven maar op aan. Hebben wij Gods genade verdiend? Op geen enkele wijze. En toch dat allergrootste geschenk van God. over ook verwonderd? Als het goed is, neemt met elk kerstfeest deze verwondering toe. Want het wordt steeds onbegrijpelijker: Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe. God heeft u zijn machtige vaderhand gegeven. En nu we na de feestdagen de draad weer oppakken, zeg ik u: geef Hem nu uw hand. Dat betekent niet: doe iets terug. Mensen, die na een ontvangen weldaad iets terugdoen, willen meestal van hun weldoener af. Ze willen quitte staan en vervolgens uiteen gaan.

Nee. Geef de HERE uw hand, dat betekent: verbind u aan deze God, die u zijn Zoon heeft gegeven. Verbind u aan Hem met uw hele leven. Breek met de vrijblijvendheid. Reageer hartelijk op het heil. Ieder weet, hoe pijnlijk het is, als iemand naar een ander zijn hand uitsteekt en die ander laat hem staan met uitgestoken hand. Nu, ik ben bang, dat de Here God dat ook overkomt van onze kant. En weet u, waar dat toe leidt? Dat u uzelf gaat verachten, dat u uzelf een mispunt gaat vinden, omdat u zo onaandoenlijk op het heil reageert. En dan bent u op een kruispunt aangekomen. Dan kunt u daarvandaan terug. Maar het gevaarlijke is, dat u vandaar ook verder kunt gaan en God

kunt gaan haten, zoals er veel mensen zijn, die hun weldoener haten. Op dit punt zie ik velen in onze westerse cultuur staan, op het punt dat ze in een plotselinge, blinde woede het hele kerstfeest met de kerstboom mee de straat opgooien en er niets meer mee te maken willen hebben. Vooral dié mensen zoek ik nu met mijn woord te bereiken en zeg u, dat u in een bepaald opzicht gelijk hebt. Je kunt niet jaar in jaar uit de boodschap van Gods allergrootste liefde over je heen laten komen, zonder er op te reageren. Dat loopt uit op vloeken. Daar ligt de wortel van wat ik waarneem als een groeiende weerzin tegen kerst. Geeft de HERE uw hand om uws menszijn wille. God de Here met uitgestoken hand laten staan, daar houdt u een onoverkomenlijke kater van over. U gaat dan denken: als ik God was, dan had ik mij al lang in de vuilnisbak gedaan. Veel ongeloof en veel ontkerkelijking gaat op deze zelfverachting terug.

De zaak heeft trouwens een keerzijde, naar de kerk toe. Die moet ophouden de genade van God vrijblijvend te prediken. Want daarmee kweekt ze ongelovigen en werkt ze de zelfverachting, en in vervolg daarop de haat tegen God in de hand. En hoe verder die vrijblijvende genadeprediking gaat, des te meer is dat het geval. Als de preek alleen maar genadeverklonding is, dan ontaardt ze in een slap gepraat. En daarom moet de prediking terug naar het oude doopsformulier, dat zegt, dat in alle verbonden twee delen begrepen zijn. De twee delen van Gods verbond met ons zijn: belofte en eis. Wat de belofte is, dat hebben we op het kerstfeest weer gehoord: Immanuël, God met ons. En de eis is, dat wij deze enige God, Vader, Zoon en Heilige Geest aanhangen, vertrouwen en liefhebben van ganser harte, van ganser ziele, van ganser gemoede en met al onze krachten. Ik zeg het expres in deze ouderwetse bewoording, omdat u zich die nog wel herinnert, toen u daar vóór in de kerk stond, om uw kind te laten dopen. Nu, deze verbondseis, die vat ik nu samen in die boodschap van koning Hizkia: Geef de HERE de hand. Laat dat uw verlangen, laat dat uw gebed-zijn voor het komende jaar, om dat te mógen doen.

☆ ☆ ☆

En dan staat er nóg iets in die boodschap van koning Hizkia, dat ik u niet wil onthouden. Koning Hizkia leefde in de tijd, dat de eerste wegvoering in ballingschap voor Israël al begonnen was. Machteloos moest Israël het aanzien, dat een deel van zijn broeders en zusters in onvrijheid leefde. En ze zullen, als ze daaraan dachten, dezelfde gevoelens hebben gekend als die wij ook kennen, wanneer wij nadenken over de kerk op zo menige plek in de wereld in vervolging, in onvrijheid. Wat kunnen we voor ze doen? Het is waar! We kunnen niet helemaal niets doen en we hebben iets meer armslag dan de Israëlieten van toen in de tijd van Hizkia. Ik denk aan Amnesty International bijvoorbeeld. En verder kunnen we voor hen bidden. Maar nu horen we Hizkia hier zeggen: „Want wanneer gij

*) Middagpauzedienst te Amsterdam op 2 januari 1980.

wederkeert tot de HERE, dan zullen uw broeders en zonen erbarming vinden bij degenen, die hen als gevangenen hebben weggevoerd en dan zullen ze naar dit land wederkeren. Want genadig en barmhartig is de Here uw God". De konklusie, die ik hieruit ga trekken, is voor het niet-geloof een slag in de lucht. Maar ik spreek ook niet voor het niet-geloof. Ik spreek voor wie gelooft of die dat willen. En zeg dan dit: wanneer u de HERE, uw God, uw hand geeft en wanneer u uw leven hartelijk, dankbaar en eerbiedig wijdt aan God, God die u met kerst, met Christus, zo begenadigd heeft, dan helpt dat voor de vervolgde christenen, wáár ook ter wereld. Hoe? Dat moet u niet aan mij vragen. Dat weet ik niet. Maar wanneer u met beslistheid en vreugde de HERE de hand geeft, dan let Hij daarop. Hij krijgt zo weer plezier in christenen en zegt: ze doen daar in de vrije landen zó fijn hun best: Ik zal zorgen, dat het de anderen in de onvrije landen wat beter gaat. Want dat is voor de Here een klein kunstje. Het hart der koningen — zegt de bijbel — is in de hand des Heren als waterbeken. Hij wendt het, waarheen Hij wil. God kan zo maar maken, dat christenen onder moeilijke overheden het makkelijker krijgen. En daar heeft óns leven mee te maken. U bent daarom minder machteloos dan u denkt.

En zo is het dus niet alleen voor uzelf, maar ook voor anderen, voor vele anderen, voor verre anderen, goed, wanneer u de HERE de hand geeft. We willen toch in Gods koninkrijk graag iets doen voor anderen? Welnu, hier ligt een mogelijkheid. En het mooie is: hieraan kan ieder meedoen. Zelfs voor zieken en ouden van dagen ligt hier een taak met een belofte. Wát een reden dus nog des te meer, om de HERE uw hand te geven.

H. de Jong / Amsterdam

Tussen twee vuren

Over de aard van het Schriftgezag (1)

Op twee tafeltjes in mijn werkkamer liggen al een paar weken twee stapeltjes papirassen. Het ene is een van een vriend geleende overdruk van het nog niet helemaal officiële rapport van de synodale synode over de aard van het Schriftgezag; het andere is een artikelen-serie van ds Tj. Boersma in het Gereformeerd Kerkblad, wekelijks orgaan van de vrijgemaakte kerken in het midden des lands, getiteld 'Hoe gaan we om met de Bijbel?' (de nrs. van 4-25 oktober j.l.) waarin hij een kritische bespreking wijdt aan de artikelen die ik in ons blad van 25 juli en 8 augustus j.l. schreef over de onfeilbaarheid van de Heilige Schrift. Beide stukken heb ik gelezen en herlezen en bij het ijsberen door mijn studeervertrek wandel ik er telkens tussendoor. Vandaar de titel hierboven: tussen twee vuren. Bedoel ik te zeggen dat ik met mijn mening precies midden tussen de twee genoemde studies in sta? Ach nee, ik voel me met de artikelen van mijn studiegenoot in Kampen, ds Boersma, veel meer verwant dan met het synodale rapport. Bovendien, het is een subtiële vorm van egocentrie jezelf altijd op een tussen-standpunt te stellen tussen twee uitersten in. Het gevaar is dan dat je jezelf altijd de deugd in het midden vindt. Nee, moet er gekozen worden, dan val ik het standpunt van ds Boersma toe. Dat ik zijn kant dan toch een 'vuur' noem (tussen twee vuren), is omdat hij mij in zijn overigens rustig en zakelijk gestelde artikelen krachtig van zich afduwt. Hij verwijt mij namelijk dat ik bij mijn Schrift-uitleg (de lezer herinnert het zich misschien nog wel: die zeven gevalletjes van oneffenheid in de bijbel waar ik het over had), een methode hanteer die bij de oudere en modernere Schriftkritiek in gebruik is. Daar til ik natuurlijk zwaar aan, want ik heb zelf tegen die Schriftkritiek de grootste bezwaren, zoals ik in die eigenste artikelen van mij ook geschreven heb.

Ik wil nu in deze reeks van beide stukken, ds Boersma's artikelen en het synodale rapport, iets zeggen. Ik doe dat in het besef dat ik ooit van elk van beide kerkgemeenschappen waarbinnen deze studies geschreven zijn, deel heb uitmaakt. In beide gevallen is daar voor mij een *onvrijwillig* einde aan

gekomen. Zodat ik van mijn kant mij nog steeds verantwoordelijk voel voor de gang van zaken in deze beide kerken, zeker op dit aangelegen punt van de omgang met het Woord van God. Ik hoop zo te schrijven dat ze er aan beide kanten iets aan hebben.

—o—

Wanneer ik de artikelen van ds Boersma lees, zijn er momenten dat ik bijna voor zijn argumentaties zwicht. Ik had zeven gevallen genoemd en uitgewerkt waarin het m.i. onweerlegbaar is dat er in de Heilige Schrift kleine onjuistheden voorkomen. Ds Boersma bespreekt elk van die gevallen en, zoals gezegd, niet zonder dat 't indruk op mij maakt. Toch moest ik sterk denken aan wat ik in mijn artikelen schreef: „Bij elkaar zijn ze (die zeven gevallen) voor ons een signaal, dat wij de leer van de Schrift niet helemaal 'rond' krijgen. Waarom beklemtoon ik hier de woorden 'bij elkaar'? Omdat wij meestal dit soort dingetjes *afzonderlijk* tegen komen. De dominee houdt over een tekst waarin zo'n oneffenheid voorkomt, een preek en praat met enige waarschijnlijkheid de moeilijkheid weg (als hij er al de vinger bijlegt). Maar wanneer zo iets zeven keer achter elkaar gebeurt, vat ook de meest goed gelovige argwaan op. Daarom is het goed eens een aantal van zulke gevallen op een rijtje te zien." Nu, in de stukken van ds Boersma gebeurt 't inderdaad zeven keer achter elkaar, dat de (kleine) moeilijkheden worden gladgestreken. De schijn van gelijk, die in elk geval afzonderlijk nog opgehouden kan worden, verdwijnt als sneeuw voor de zon, wanneer je tot zeven maal toe uitgenodigd wordt iets zeer weinig voor de hand liggends aan te tonen. Men kan dan bewondering hebben voor het vernuft dat er aan ten koste is gelegd, maar ik vind toch dat in zulke vertogen meer de spitsvondigheid van de uitlegger dan het gezag van de Heilige Schrift schittert.

—o—

Laat ik op één voorbeeld wat nader ingaan. Ik had gewezen op een discrepantie tussen het bericht in Gen.

50 : 13 en dat van Hand. 7 : 15 en 16 ter zake van de plaats waar vader Jakob begraven ligt. Genesis noemt Hebron en Handelingen Sichem. „Niet beide kunnen tegelijk waar zijn". Ik zeg hierbij nog eens met nadruk dat ik me bij het signaleren van zo'n oneffenheid stel op het standpunt van de krentenweger. Maar dat doe ik omdat het woord 'onfeilbaar' daartoe opwekt. Van de krentenweegschaal afstappend kan ik me heel best vinden in de uitleg die ds Boersma van prof. Grosheide overneemt: „Wij kunnen Stephanus' woord het best verklaren, indien we aannemen dat Stephanus, bezig met de geschiedenis van Jozef, diens begrafenis beschreef naar de Schrift, doch omdat ook Jakob in Kanaän werd begraven, het meervoud bezigde, 'werden overgebracht', al gold dat eigenlijk alleen van Jozef". Maar natuurlijk! Dit is geschikt, welwillend bijbellezen, waartoe wij altijd verplicht zijn en dat we, waar het zulke kleinigheden betreft, ook niet zelden nodig hebben. En wanneer dezelfde prof. Grosheide ten aanzien van de dan nog overblijvende moeilijkheid, dat volgens Genesis niet Abraham maar Jakob het stuk grond bij Sichem kocht, opmerkt: „Voor deze moeilijkheid is nog geen goede oplossing gevonden", wel, dan zal ik daar niet van wakker liggen.

Wie dat wel doet is ds Boersma: „Er móet een oplossing zijn voor datgene wat wij als tegenstrijdigheid in de Bijbel ontdekken. We zullen alles in het werk stellen om te trachten die oplossing te vinden. Zolang we die niet gevonden hebben, zullen we wachten op meer licht". Ds Boersma overweegt dan deze oplossing dat 't zit in 'n fout die bij 't overschrijven van de handschriften gemaakt is. „Daarbij moeten we wel bedenken dat de oorspronkelijke handschriften verloren zijn gegaan. Er kunnen fouten zijn gemaakt bij het overschrijven van die handschriften". Met dit argument wordt door hem telkens gewerkt. Toch is het niet een sterk argument. Ook hier niet. Want 't gaat hier over een onjuistheid die goed verklaard kan worden omdat ze het resultaat is van het samentrekken van gegevens. In Handelingen 7 wordt samenvattend gesproken en vandaar. Maar fouten, ontstaan bij 't overschrijven van de handschriften, kenmerken zich juist doordat ze *zonder zin* zijn. Daarom is het willekeurig om zich bij voorkomende moeilijkheden in de tekstzin te beroepen op onzuiverheid in de tekstgestalte. Bovendien, als wij door fouten die bij 't overschrijven gemaakt zijn de onfeilbare bijbel niet meer bezitten, noch in de grondtekst noch in de vertalingen, wat heeft 't dogma van de onfeilbaarheid, in de krentenwegere zin van 't woord opgevat, dan nog voor zin? Of ligt de onfeilbare bijbel, dank zij de noeste vlijt van onze theologen met hun historische navorsingen, nog in het verschiert?

Maar al die voorgaande geslachten dan, die het daar zonder hebben moeten doen?

Onder ons gereformeerden is 't altijd zo geweest dat Schriftkritiek niet mocht en tekstkritiek (rekening houden me fouten in de handschriften) wel. Daar ben ik 't globaal mee eens, maar we moeten wel oppassen (het synodale rapport signaleert dat ook), dat we onder 't mom van tekstkritiek toch bezig zijn met Schriftkritische kwesties. Als dat gebeurt, moet de vraag op tafel komen of die onderscheiding wel zo waterdicht is als ze lijkt. Anders houden we elkaar en onszelf voor de mal.

Maar ds Boersma heeft nog een pijl op zijn boog voor de moeilijkheid van het verschil tussen Genesis en Handelingen. Hij zegt prof. Schilder na: „Volgens gereformeerde opvatting wat wèl Lucas geïnspireerd, toen hij Stephanus' rede weergaf, maar niet Stephanus toen hij ze uitsprak. Lucas kan zich dus niet vergissen in de mededeling der feiten, maar Stephanus kan dat wel in zijn improvisatie.” En dat terwijl de Schrift juist beklemtoont dat Stephanus een man was, vol van geloof en heilige Geest (Hand. 6 : 5) en dat niemand bij machte was de wijsheid en de Geest waardoor hij sprak te weerstaan (6 : 10). Metterdaad is Stephanus' rede een geweldig stuk betoning van Geest en kracht, een woord dat zo doorstoot tot de kern van de oudtestamentische Godsopenbaring, dat je moet zeggen: hier spreekt de Geest, de eigenlijke auteur van de Schrift, zelf! Ik houd 't er voor dat heel Paulus' plaats en werk in de christelijke gemeente zonder de rede van Stephanus een ondenkbaarheid is. Moet dan deze rede een improvisatie heten? Noem haar liever een korte samenvatting van heel Stephanus' machtige Schriftgeleerdheid. Daarom zeg ik: als dit woord van Stephanus, vol van de Heilige Geest, de kleine onjuistheden kan bevatten als welke ik aangaf, dan is dat in perfecte overeenstemming met wat ik in de hèle Schrift tegenkom: woorden vol van de Heilige Geest, maar met aan de randen kleine tekenen van menselijke onvolkomenheid.

—o—

We kunnen natuurlijk niet alle ze-

IN DIT NUMMER

- 1 Drs H. de Jong, Geeft de HERE de hand
- 2 Drs H. de Jong, Tussen twee vuren
- 3 Prof. dr J. G. Knol, Wij en de wereld (2 - slot)
- 4 D. W. L. Milo, Toekomstkunde
- 5 M. de Klijn, De betekenis van de kunst in ons (dagelijks) leven (1)
- 7 P. C. van Wijk, Terloops...

pastorale notities

TITELS

„Opbouw” vermeldt de titels niet van degenen die in het blad schrijven. Ik weet niet, waarom de redactie besloot dit na te laten. Waarschijnlijk was ze van mening, dat de woorden die geschreven worden, hun eigen gewicht moeten hebben en niet het gewicht van de titels of de positie van de auteur. Het gaat erom, wát iemand zegt en het is van veel minder belang, wie het zegt. Maar nu zie je het gebeuren, dat bladen, die stukjes uit Opbouw overnemen, in misverstanden terecht komen. „Ds P. C. v. Wijk schrijft in Opbouw... De predikanten De Boer en Schuurman waren namens de Ned. Geref. Kerken op de GOS in Nîmes... Ds J. Meulink geeft zijn mening over het CDA”. Men kan zich niet voorstel-

len dat mensen, die geen predikant zijn, verwaardigd worden tot het schrijven in een „kerkelijk” blad. Het lijkt er veel op, dat bekende namen, titels en gewaden de woorden kracht moeten bijzetten. Er stormde een echtpaar met volwassen kinderen ons kerkgebouw binnen, vlak voordat ik naar de preekstoel zou gaan. Ik stond nog in de hal, maar kreeg geen kans me voor te stellen. Ze renden me voorbij en vroegen me alleen, of de plaatsen vrij waren. Na de dienst dronken ze met de gemeente mee een kopje koffie in het lokaal. Ze zeiden tegen een broeder: „Wij wilden dominee Algra eens horen, maar we troffen het dus slecht: preeklezen door de koster”. Ik denk dat ik meer werk maken moet van m'n image en bijvoorbeeld een lang gewaad aantrekken. Hoewel, vroeger in Korinthe was het al zo, dat men meer wilde dan de woorden alleen. Ze hadden graag, dat Paulus een „krachtige verschijning was”, want „zijn spreken betekent niets” (2 Kor. 10). Toch zijn het de woorden, die het moeten doen. Niet de titel of de toga.

A. H. Algra, Slidrecht

Maar dit spraakgebruik is hoogst bedenkelijk. Het stamt uit de Schriftkritiek en is door de Gereformeerden steeds afgewezen.” Hoe nu? Ik begrijp dat ds Boersma 't er moeilijk mee heeft dat er op 'n be-

J. G. Knol / Utrecht

Wij en de wereld (2 - slot)

Mens en naaste

De naaste staat tegenwoordig wel in het centrum van de belangstelling. Zelfs wordt de naaste zo belangrijk geacht dat hij in de plaats komt van God. De gelovige behoeft zich niet meer om God te bekommeren want de naaste behoort het voorwerp van zorg voor elke, zich zelf respecterende, christen te zijn. Er komen echter weer aanwijzingen dat dit horizontalisme niet voldoet. Want aan welke normen moet de zorg voor de naaste voldoen als wij God buiten het beeld houden? Kunnen wij dan niet meer doen dan te zorgen voor het dagelijks brood? Versmallen wij de naaste dan niet tot de mens in materiële nood? En hoe past de barmhartige samaritaan als naaste in dit horizontalisme?

paald punt(je) tweeërlei traditie in de Schrift te vinden zou zijn, maar hij schijnt zich hier tegen 't spreken over traditie in de Schrift in 't algemeen te verzetten, getuige nog de zin even verderop: „Wij hebben hier geen traditie, maar openbaring van God.” Maar deze twee kunnen toch niet tegenover elkaar worden gezet? In de Heilige Schrift, die Gods Openbaring is, vinden we toch óók tradities? Dingen, die van geslacht op geslacht overgeleverd zijn? Bijvoorbeeld de geslachtsregisters, daarvan kun je toch niet zeggen wat de Here tot Petrus zei: vlees en bloed hebben jou ze niet geopenbaard? Integendeel, vlees en bloed hebben die registers goed onthouden. Ik sluit daarbij de werkzaamheid van Gods Geest niet buiten, maar deze werkzaamheid kan niet met 't woord 'openbaring' worden getypeerd. Als psalm 125 zegt dat er rondom Jeruzalem bergen zijn, is dat een voor iedereen waarneembaar gegeven. God hoeft dat ons niet te openbaren. Wat wèl het geval is met wat daarop volgt: Zó is de Here rondom zijn volk. Stellig is er veel in de bijbel dat door traditie, overlevering, tot ons is gekomen. Dat heeft niet geopenbaard, op bovennatuurlijke wijze voor ons ontsloten, behoeven te worden. Daarom geloof ik ook niet dat ik me hier heb schuldig gemaakt aan een hoogst bedenkelijk spraakgebruik dat uit de Schriftkritiek stamt. Veel minder is dit door de gereformeerden steeds afgewezen.

De volgende keer hoop ik ten opzichte van collega Boersma tot een afsluiting te komen.

Aan het begin van de menselijke geschiedenis staat de tweeheid van Adam en zijn vrouw. In deze naaste-relatie wandelden deze beide met hun God.

Maar toen de mens-vrouw zich afkeerde van de zorgende Vader en zich konformeerde aan satan's exacte definitie werd ook de naaste-relatie in zijn tegendeel omgeduid. Immers, de vrouw gaf haar man te eten. Zij sleepte haar naaste mee in de fundamentele ellende. En die naaste ging toen op zijn beurt de kern van zijn vrouw-als-hulpe ontkennen. De schuld ligt dan bij „de vrouw die Gij mij hebt gegeven”.

Satan introduceert bij Eva met de zorgende Vader maar een Hij (derde persoon) die kennende is het goed en het kwaad. En als de mens op dat niveau gaat denken wordt

het „die man” en „die vrouw”. De naaste wordt de ontpersoonlijke „hij” en „zij”.

De naaste is aan de mens toevertrouwd. Maar tegelijkertijd is het een opdracht om in den wereld een naaste te zijn. In het naaste-zijn komt de mens tot zijn recht.

De mens moet blijven leren, wie zijn naaste is en wat het betekent om naaste te zijn. Door gelovig te luisteren naar de Schrift kan de christen vorderen op de weg van het naaste-zijn.

Natuurlijk behoort het tot de christen-taak om goed voor de armen te zorgen, maar het naaste-zijn gaat niet op in deze zorg. De naaste wordt door God op mijn weg gezet. Deze naaste is vlak bij mij. Ik moet leren mijn naaste op te merken.

Heel concreet betekent dit dat de christen in de buurt waarin hij woont, in de werksituatie waarin hij bezig is, bekend moet zijn als naaste. Als iemand die zich zorg maakt over de ander.

In het naaste-zijn manifesteert de mens zich als iemand die van God de Vader de zorg voor de medemens overneemt. En God laat dit toe en wil dit „overnemen-van-de-zorg” ook daadwerkelijk zegenen. God laat ons in onze zorg voor de naaste niet in de steek. Hij blijft ook in dit opzicht de uiteindelijke zorgende God de Vader.

Dat de zorg van de christenheid ook voortdurend moet uitgaan tot de mens die slachtoffer is van het wanbeheer van de mens over de natuur, dat behoeft toch onder ons geen nader betoog?

Mens en mens

Tenslotte nog iets over de derde relatie n.l. de zorg van de mens voor zich zelf.

Op de klank af zou men hier een humanisme vermoeden. In het humanisme gaat het om de mens en is de mens zichzelf tot norm. Een ieder die de geschiedenis kent, weet dat in de naam van de mensheid veel onmenselijks is gedaan. Wij behoeven als christenen ons niet te verhoovaardigen, want wat in de naam van het christelijk geloof aan onmenselijkheid is gepleegd, is met geen pen te beschrijven.

Er zijn niet genoeg boeken om al de misdaden tegen de mensheid in de naam van allerlei „geloven” te beschrijven.

God heeft aan de mens de zorg over zich zelf toevertrouwd. En deze zorg moet duidelijk gedemonstreerd worden. Er moet a.h.w. een genormeerde zelfverzorging zijn.

Op twee punten wil ik in dit verband wijzen.

In de eerste plaats het moderne verkeer waaraan de mens deelneemt en waarvoor hij zelf medeverantwoordelijkheid draagt. Ik denk dat vele mensen de goede gewoonte hebben om 's morgens te bidden of de Heere hen wil bewaren voor de gevaren van het moderne verkeer. En dat is goed.

Maar wij moeten ook durven bid-

den of God ons zo wilt doen gedragen dat Hij ons kan bewaren. God wil ons bewaren in het verkeer indien wij zorgvuldig met ons zelf omgaan. Ik moet voorzichtig zijn opdat God zowel mij als de naaste kan bewaren.

Want het is en blijft een schandaal als mede door onvoorzichtig verkeersgedrag van christenen, zij zelf verkeersslachtoffers worden. Dat daarbij ook de naaste vaak mede-slachtoffer wordt maakt de schande alleen maar groter.

De christenen wordt o.m. gekend door het zorgvuldig omgaan met zich zelf.

Het andere punt betreft het omgaan met de massamedia.

Ik zal ook in alles wat ik vrijwillig aan indrukken onderga mij moeten afvragen in welke mate ik schade oloop.

Want God heeft aan mij de zorg over mijzelf toevertrouwd. En ik stel mij vrijwillig open voor allerlei indrukken. Zijn deze indrukken bevorderlijk voor mijn functioneren in deze wereld?

Leer ik hierdoor mijn zorgende God beter verstaan?

Komt er in de moderne samenleving niet een brok onreinheid binnen dat ons aantast tot in de fundamenten van ons bestaan?

Hebben wij nog verweer tegen allerlei verleidingen als wij zoveel tot onze geest toelaten.

God, de zorgende Vader, vraagt van ons dat wij zorgvuldig omgaan met Zijn scheppingsgaven.

Met de natuur, met de naast en met onszelf.

Op alle drie fronten zullen wij geoordeeld worden. Maar op alle drie fronten heeft Christus getriomfeerd en mogen wij daarin Zijn navolgers zijn.

Dat vraagt studie, dat vraagt onderling gesprek. Dat vraagt om de leiding van de Geest.

Maar deze Geest is ons beloofd.

Tenslotte

De bekende duitse theologe Mevr. Sölle heeft onlangs eens geschreven dat het tijd wordt dat wij ons nu eens over God zorgen gaan maken.

Daar kan iets gevaarlijks in schuilen. Het gevaar dat wij ons als gelijkwaardig en gelijkberechtigd beschouwen.

De bedoeling is dat God rechten op ons kan laten gelden.

In deze zin moet ook de menselijke zorg verstaan worden. God heeft er recht op dat wij goed voor Zijn schepping zorgen. Een schepping waarvan de mens de kroon is. En inderdaad kan het goed zijn om ons te bezinnen op de vraag of wij in onze relatie met de natuur, met de naaste en met de mens zelf wel goed voor de naam van God de Vader zorgen.

Want God heeft zichzelf een Naam gegeven en deze Naam wil Hij door ons geëerbiedigd zien.

Zorg voor die Naam, is dat niet het kenmerk van de echte maatschappij-kritiek?

D. W. L. Milo / Dalmally

TOEKOMSTKUNDE

Tot de jonge wetenschappen behoort de futurologie of toekomstkunde. Deze wetenschap maakt een optelsom van de toekomstverwachtingen van aparte vakwetenschappen, in onderlinge samenhang geordend tot een verkenning van toekomstige situaties en condities, waarbij de positie van het mensengeslacht wordt ingedacht. Dat klinkt vrij moeilijk, wat het ook wel is. Laten we het daarom met de futuroloog dr F. L. Polak zo uitdrukken: we verkennen de situatie voor een zekere periode, gaan na of de verwachting wel gunstig is, proberen die verwachting zo nodig gunstig te beïnvloeden en overwegen, wat we met die toekomstige situatie gaan doen.

Zo lang de mensheid denkt is ze bezig geweest met de dag van morgen. De dag van gisteren was bekend, de dag van heden werd beleefd, de dag van morgen was belangrijk. Deze drie dagen liggen in elkaars verlengde, liggen als het ware in één lijn. Bilderdijk drukte het zo uit: „In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal”. En hoewel het Evangelie ons waarschuwt ons niet door zorgen voor mogen te laten inpalmen (elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad) - heeft de Heiland ons er ook op gewezen, dat we het weer van morgen kunnen voorspellen en evenzeer de tekenen der tijden kunnen verstaan.

Niet alleen het weer van morgen is vandaag belangrijk. De bouw van woonwijken, de opzet van middenstandszaken, de aanleg van wegen, de bouw van schepen, de vestiging van filialen, het onderzoek naar nieuwe produkten, de vervanging van opgeraakte grondstoffen, een voedselproduktie die aan de honger voldoet - al deze zaken worden vandaag niet meer aangepakt zonder een grondige studie van de toekomstverwachtingen voor een overzichtelijke periode. En als we even verder gaan: de verdeling van een nationaal inkomen, het bewaren van werkgelegenheid en koopkracht, de bestrijding van honger, armoede en misdaad, voorkoming van erfelijke ziekten en misvormingen en talloze andere dingen die veel moeite en kosten besparen en meer leefgenoegen kunnen opleveren - deze vragen om toekomstgegevens op korte en langere termijn.

—0—

Er is nog altijd wantrouwen tegenover de toekomstkunde. Diverse economische blunders in het verleden gaven daar grond voor; trouwens ook voor de cynische uitspraak dat economie de wetenschap is, die achteraf kan verklaren hoe het misliep. Een voorname blunder werd gemaakt door de Britse predikant-econoom T. R. Malthus, die bijna 200 jaar geleden onze vaders voorrekende, dat de wereldbevolking zo veel sneller toenam dan de bestaansmiddelen, dat we zo doorgaande spoedig zouden vastgroeien in tal en last. Hij heeft het mis gehad en het woord dominees-economie is er van overgebleven. Maar vandaag staan economie en futurologie heel wat steviger in hun schoenen.

Sinds 25—30 jaar wordt de toekomstkunde in ons land beoefend en zij heeft in die jaren haar noodzaak afdoende bewezen. Wij hebben thans een nationaal planbureau en een wetenschappelijke commissie voor regeringszaken. Geen onderneming van enige betekenis, die zich niet van toekomstprognoses bedient en regelmatige termijnplanning opstelt. U herinnert zich de club van Rome, de Anticlub, het Internationaal Congres van Oslo (1967) en Mankind-2000? Dan weet u ook dat de verwachtingen zich graag groeperen rondom het jaartal 2000.

—0—

Waarom tweeduizend? Omdat bij het beleven van de tijd het ritme van tien een rol speelt. We zien decennia (tientallen van jaren) als eenheden, spreken van de dertiger jaren, van tieners, van midden veertigers en de beweging der Tachtigers. In groter ritmiek is het cijfer 100 van betekenis. We zien de eeuw als een grote eenheid, spreken van de gouden eeuw, het wonder van de negentiende eeuw, mensen van deze eeuw. En zoals de oudejaarsavond een mijlpaaltje is, waarop gezeten we even terug- en vooruitzien, zo is de eeuwwisseling al „eeuwen lang” begeleid door een zogenaamde fin-de-siècle-stemming: een hoofdzakelijk tragische bezinning op het ijdele karakter van onze bezigheden. (Tussen haakjes, laten we met een komende eeuwwisseling in het zicht niet de klassieke fout herhalen, van een verkeerde datum te kiezen. De eeuwwisseling valt niet op 31 december 1999, maar op 31 december 2000. Wie het even narekent, kan dit beamen - maar velen zijn slecht in het hoofdrekenen.)

Sterker nog dan een eeuwswisseling spreekt dit ritmisch besef bij het „magische getal” 1000. Zoals u weet is het jaar 1000 n. C. destijds beleefd als het laatste jaar voor de komst van Jezus Christus. Men verwachtte het wereldeinde en zondigde daarom door zo lang het nog kon - of vergeestelijkte in wereldmijding. Vandaag beleven we weer de vooravond van een tiende eeuwswisseling en het jaartal 2000 heet „magisch”.

Een groot verschil van nu met het jaar 1000 n. C. is: dat men toen geen aardse toekomstverwachting meer had en daarom geen plannen meer maakte. Maar de wereld verging niet en er stonden nog grote ontwikkelingen te wachten: humanisme, renaissance, hervorming, telecommunicatie, technische eeuw, computer, futurologie.

En vandaag leeft het geloof in een spoedige wederkomst van de Heiland allerminst. Integendeel, de mensheid zal het nu wel eens even aanpakken, beter, wetenschappelijker dan ooit. Vandaar die planning rondom 2000, industriële studies tot 2020 n. C.

—o—

In de Verenigde Staten is men verder dan in Nederland: heeft al een aantal leerstoelen in de futurologie, de toekomstkunde. Toch loopt Nederland allerminst achter in deze wetenschap. Daar sprak de Rotterdamse socioloog dr F. L. Polak al in 1950 over de computer, de mechanische verwerker van cijfergegevens. Daarna publiceerde hij diverse studies: „De toekomst is verleden tijd”, „Prognostica” en „Gesprek met morgen”. Hij was zeker de enige niet. Naast bijvoorbeeld Steenbergen „Orde of conflict” mogen we in eigen kring rondzien: Dr Ir H. van Riessen „De maatschappij der toekomst” (1952!) en dr E. Schuurman e.a. „Visie of visioen” (1970). Daarnaast mogen niet de namen ontbreken van Toynbee, Karl Jaspers en Teilhard de Chardin.

Genoeg om te beseffen dat de dag van morgen reeds heden min of meer beleefd wordt. En daarbij zijn twee heel verschillende methoden mogelijk om toekomstverwachtingen op te stellen: de wetenschappelijke en de intuïtieve. Eigenlijk ook een derde: de combinatie van beide.

Streng wetenschappelijk heet de methode, die de lijnen van gisteren via vandaag naar morgen doortrekt. Zoals een bakker doet, die voor zijn groeiende clientèle zoveel zakjes meel per week verwerkte en daaruit weet, hoeveel hij voor de volgende maand bestellen moet. De intuïtieve methode doet anders. Die doet als de marktkoopman, die met behulp van zijn mensenkennis aanvoelt welk artikel volgende maand door iedereen zal worden begeerd. Dat lijkt op zakendoen met een natte vinger, maar als de marktkoopman goed is bouwt hij een zodanige zaak op, dat hij tot de derde methode overgaat: gebruikmakend van wetenschappelijke cijfers, al komen ze maar van het Centraal Bureau voor Statistiek, koestert hij zorgzaam zijn natte vinger.

—o—

Prof. dr F. L. Polak is iemand van de derde methode. Hij is niet alleen met cijfers en statistieken in de weer, maar rekent ook met zijn intuïtie. Dat laatste wordt hem door „meer wetenschappelijke” collega's zo kwalijk genomen, dat waarschijnlijk om deze reden ons land nog geen leerstoel voor Toekomstkunde heeft. En dat terwijl - zoals NRC-Handelsblad in de weekeditie van 21 oktober publiceerde - Polak's boeken aan de Amerikaanse universiteiten grote opgang maken.

Intuïtie is een artikel, dat in de Nederlandse markt nog niet lekker ligt. We denken gauw aan koffiedikkijkers, handlezeressen en andere minder serieuze toekomstvoorspellers. Nu, dat is intuïtie in elk geval niet. Het woord heeft te maken met inval, ingaving. Intuïtie is dus het min of meer bewust worden van gegevens, die in ons onderbewustzijn sluimeren, dan wel vanuit de „toekomst” in ons bewustzijn doordringen. Enkele voorbeelden: de boekdrukkunst werd in drie landen tegelijk uitgevonden, toen de tijd er rijp voor was. De radar, atoomsplitsing, laser en andere fysische hoogtepunten werden op verschillende plaatsen ter wereld gelijktijdig ontwikkeld, toen de tijd er om vroeg. Zo zijn in de scheikunde, natuurkunde, wiskunde vaak zuiver wetenschappelijke problemen op zuiver intuïtieve wijze opgelost. Gelukkig maar dat de moderne mens nog een kleinigheid heeft overgehouden uit vroegere perioden; iets wat trekvogels en andere wilde dieren nog bezitten.

—o—

Naast intuïtie is een gezonde en beheerste fantasie van grote betekenis, als we ons vandaag de dag van morgen willen voorstellen. We kennen vandaag de science-fiction, de wetenschappelijke verbeelding, die in romans en televisieseries miljoenen mensen voorhoudt, wat morgen werkelijkheid zou kunnen zijn. Maar de reis naar de maan, door Jules Verne ruim honderd jaar geleden beschreven, is nu mogelijk gebleken. De onderzeeboot, de elektrische verlichting en diverse andere „fantasieën” van

deze schrijver zijn gemeengoed geworden. Geen wonder dat zijn boeken worden herdrukt. Leest u ze nog maar eens!

Zo sprak Polak in 1950 over de computer, toen Philips er nog lang niet aan toe was. We hebben nu al drie generaties van dit magische apparaat beleefd, meen ik. Cynici zeggen: de computer is zeer beperkt van vermogen, kan alleen uitkomsten geven die we er zelf in gestopt hebben. Maar Polak ziet de computer nog veel verder ontwikkelen. Die spreekt al van een emotionele computer: die eigenschappen als fantasie, creativiteit, besluitvaardigheid en emotie zal bevatten.

Als hij gelijk zal krijgen (waarom niet? Hij beweert tot nu toe geen misers te hebben voorspeld) dan zullen onze kinderen te maken krijgen met robots en andere mechanische hulpen, zoals wij vandaag met computers en chips werken. De wetenschap kan niet stilstaan en in het nu ligt besloten wat worden zal.

—o—

Wat heeft dit alles ons christgelovigen te zeggen? Evenveel als aan de ongelovigen. Maar bovendien heeft de christen zijn toekomstverwachtingen op grond van Gods woord. Die zijn belangrijker dan wetenschappelijke of onwetenschappelijke futurologie. Wij zullen dus voor de toekomstkunde en haar uitspraken een voorzichtige plaats kunnen inruimen in onze eindverwachting - echter zonder dat deze wetenschap (of enige andere wetenschap) die eindverwachting kan wijzigen of ook maar beïnvloeden. Als de tijd rijp is zal Christus op de wolken verschijnen. Zijn voeten zullen weer staan op de Olijfberg, even Oostelijk van Jerusalem. En de vraag, die Hij ons zal stellen: heb jij, broeder en zuster, ongeacht alle futurologie, het geloof in Mijn wederkeer vastgehouden?

M. de Klyn / Amsterdam

De betekenis van de kunst in ons (dagelijks) leven

Het thema van de hieronder volgende beschouwing is wat je noemt „uit nood geboren”, want de meeste mensen, met name christenen, zijn geen kunstenaars en ervaren ofwel in 't geheel geen relatie tussen hun leven en de kunst ofwel zij ervaren deze als uiterst problematisch.

Daarvoor zijn een groot aantal oorzaken aan te wijzen en heel summier wil ik daar toch wel iets over zeggen.

In de eerste plaats heeft de kunst - en ik spreek dan over de beeldende kunst, de niet-toegepaste 'vrije' kunst - zich in de tijd van de Renaissance ontworsteld aan de kerkelijke voorgedij en hebben ook de Reformatoren uit de 16e eeuw zoals Calvijn en Zwingli de kunst uit de sacrale en liturgische ruimte gebannen en haar een ondergeschikte plaats als legitiem handwerk toegekend, waardoor de saecularisering van de kunst zeker werd versneld. Voor veel christenen heeft dit tot de consequentie geleid dat alles wat met het „beeld” te maken heeft - en daar valt behalve de kunst tegenwoordig ook de fotografie, de film, de televisie en andere massacommunicatiemiddelen onder - werelds, zondig, niet tot eer van God en daarom verdacht werd geoordeeld. Voor vele christenen is de kunst ook vandaag nog een volko-

men gesloten boek waar men niets van af weet, waar men zich niet in durft te begeven, en waarvan men wellicht hooguit een aantal gefrustreerde verlangens heeft overgehouden.

Een andere oorzaak is gelegen in het feit dat de kunst zich met name in de tijd van de Verlichting als pseudo-religie begon te openbaren, juist omdat het officiële christendom steeds meer was uitgehold en door de bijbelkritiek steeds meer aan liberalisering was blootgesteld. Met name in de Romantiek is de idee van de kunstenaar als goddelijk geïnspireerd genie ontstaan, waarbij de massa van het gewone sterfelijke volk zich aan de ziel van de kunstenaar kon voeden en zijn kunst-openbaringen kon aanbidden. Ondanks de pluriformiteit van onze huidige samenleving en zelfs ondanks veel kritiek uit allerlei lagen der bevolking is dit „concept” van kunst en kunstenaar ook vandaag nog zeer gangbaar en wordt het zelfs op sommige kunstacademies gepropageerd, ook al is men zich zelf daar vaak nauwelijks van bewust. Niet in de laatste plaats moet de kunst ook steeds meer wegvijken uit ons huidige onderwijsstelsel. Met onze nadruk op intelligentie en rationeel denken hoeft het geen betoog dat artistieke vakken als tegenpool worden ervaren,

dat zij als niet erg relevante vakken worden getolereerd, zelfs tot in het eindexamenpakket. In de kunst kan niets gemeten worden, is de smaak van een ieder volkomen legitiem, en kunnen dus ook geen rapportcijfers voor dergelijke „irrationele” processen worden toegekend. Steeds meer begint het duidelijk te worden dat het kunstonderwijs - en dat begint reeds op de middelbare scholen! - een zaak voor begaafd geboren specialisten is. Met andere woorden: niet alleen ons protestants christelijke volksdeel is onvoldoende op de hoogte van wat kunst is, hoe zij functioneert en wat haar specifieke taak is, maar eigenlijk het gehele Nederlandse volk loopt hier achter. Hier wreekt zich het feit dat Nederlanders van huis uit een handelsvolk zijn, geïnteresseerd in koopwaar maar niet in algemene beschaving, in civilisatie. Andere volken zoals de Italianen en de Fransen, later ook de Duitsers en Engelsen, beschikten over een gedistingeerde aristocratie en de zgn. hofkunst werd er gestimuleerd en kon er bloeien. Het maecenaat voor kunst was geen uitzondering. Niets van dit alles in Nederland.

Ondanks de energieke pogingen van het zgn. „Openbaar kunstbezit”, de talloze uitzendingen over kunst en kunstenaars op radio en televisie, ondanks de grotere toegankelijkheid van onze musea en een weelderig vegeterend galeriewezen blijft de kunst toch een specialisme en een interessegebied voor weinigen. De meesten van ons weten de kunst geen zinvolle plaats in hun leven te geven. (Dát is dan ook het uitgangspunt geworden voor dit verhaal.) Een laatste oorzaak voor de in het isolement, en in de marginale bestaansruimte van onze maatschappij geraakte kunst wil ik noemen, teruggaande op een discussie die reeds aan het einde der 19e eeuw begon.

Ik doel hier op de wereld van „het esthetische” dat geen verplichtende macht over ons leven kan uitoefenen en derhalve tot vrijblijvendheid kan leiden. Met name de kunst is zo'n vrijblijvend terrein van het leven, oordeelden velen en moet dan ook geweerd worden. De afwijzing gold eigenlijk de van Plato daterende en overgeleverde samenhang tussen het schone, het goede en het ware - waardoor het mogelijk was ook de kunst als een ethische zaak te verdedigen, ja in sommige gevallen als profetisch getuigenis van de waarheid.

Het is waarschijnlijk duidelijk geworden dat de mysterieuze vaagheid die het begrip „kunst” omringt historisch, cultureel en sociaal-maatschappelijk verklaarbaar is. Ik zou deze vaagheid alleen bestendigen wanneer ik vervolgens een apologie voor de kunst zou gaan houden, want het zou een „oratio pro domo” zijn - alleen de welwillenden of zij die tóch al pro waren zouden applaudiseren. Wat ik daarentegen wél zou willen doen is een poging wagen om dit isolement van de kunst te doorbreken.

Daarom zal ik eerst iets over het (dagelijks) leven zeggen, vervolgens iets over de kunst - vanuit bijbels perspectief wel te verstaan - om tenslotte het verband tussen beide te verduidelijken.

Het leven

Ons (dagelijks) leven bestaat voor de meesten van ons uit een ontelbaar aantal routinehandelingen waarbij wij niet eens meer stilstaan. De mens is een gewoontedier en ons dagelijks leven is daar een afspiegeling van. Toch zijn er heel veel stemmen die beweren dat ieder mens zich moet ontworstelen uit zijn strakke keurslijf waarin de kapitalistische maatschappijstructuur hem of haar gevangen houdt, met het oog op de vrijheid waarop ieder mens recht heeft. In onze tijd maken wij het mee dat op tijd opstaan, het stipt je houden aan de werktijden, het verantwoordelijk zijn voor je taken, het uitoefenen van je functies problematisch worden. Het wordt ons aangepraat dat wij gefrustreerd zijn - en niet weinigen gaan zich dan ook gefrustreerd voelen.

Het ziekteverzuim neemt toe. Afspraken worden niet meer nagekomen, trouw begint te ontbreken. Iedereen begint meer en meer zichzelf en zijn eigen normen tot maatstaf van zijn handelen aan te nemen. Onvrede en onvrijheid zijn het gevolg. Met name ook vanwege de steeds groter wordende vrije tijd, de lange weekeinden waarin iedereen van zijn saaie beslommingen kan bijkomen. De vrije tijd wordt het privaatdomein van de mensen waarin zij vluchten omdat zij geloven daarin en dán pas te kunnen leven en zichzelf kunnen zijn. Evengoed zou ik natuurlijk het huwelijk kunnen noemen dat óók voor velen onaanvaardbaar voor de realisering van het eigen-ik wordt bevonden en wordt ontbonden. Ik wil er slechts mee illustreren dat er veel symptomen zijn aan te wijzen waarin de mens met de onmacht wordt geconfronteerd zijn eigen leven als zinvol te ervaren. Maatschappelijk, sociaal, economisch (vanwege de groeiende werkloosheid), psychisch, en ook religieus dreigt de mens alle banden te verliezen die nodig zijn om integraal en zinvol binnen een menselijke samenleving te functioneren. Het menselijk leven, het dagelijkse leven is velen een kwaal geworden waaruit men niet kan ontsnappen, of waarvan men niet kan genezen.

In zijn aangrijpende boek 'De vergaderzaal' waaraan hij 20 jaar lang heeft gewerkt, beschrijft A. Alberts hoe het leven een soort doorlopende vergadering is geworden waarin iedereen zich aan de spelregels moet houden en alleen formele futiliteiten een rol spelen, terwijl diep-menselijke emoties onder tafel worden gewerkt, worden verdronken en de mens als mens sterft. In de Bijbel wordt ons het leven geheel anders afgeschilderd. Uit de synoptische Evangelieën blijkt duidelijk dat ons menselijk

leven op aarde niet los gezien kan worden van het eeuwige leven; en dat het ons uiteindelijk en ten diepste om dit eeuwige leven te doen moet zijn.

Wij kunnen ons aardse leven zien als een voorstadium, een voorfase, een soort voorbereiding op dit eeuwige leven en is dus geen doel in zichzelf maar altijd heenwijzing. Niemand komt op aarde helemaal klaar met zijn leven, ook al kunnen stervenden vrede hebben met hun heen-gaan, niemand bereikt zijn of haar bestemming volkomen - en daar kan een stuk frustratie in meekomen, vooral als het perspectief op het eeuwige leven gaat ontbreken! Het leven is dan ook wel eens geformuleerd als een 'pelgrimage'. Het heeft te maken met ons vreemdelingschap op aarde, de onthechting, het niet volledig opgaan in het 'hier en nu' (vgl. Hebr. 12: 1-15).

Johannes heeft het heel kras uitgedrukt in Jezus' woorden: Wie zijn leven liefheeft, maakt dat het verloren gaat, maar wie zijn leven haat in deze wereld, zal het bewaren ten eeuwigen leven (Joh. 12: 25, vgl. Gal. 6: 8).

Wij kunnen het verband tussen ons leven op aarde en het eeuwige leven beschreven zien in Marcus 10: 17-31, Lucas 18: 18-30 en Mattheus 19: 16-30. Het eeuwige leven wordt als een erfdeel gezien, als een loon dat men mag ontvangen en waarnaar men mag streven als de dure prijs die onze Here Jezus Christus voor ons behaald en gewerkt heeft (Joh. 3: 14-16) en die ons bij het oordeel, bij het einde der tijden al dan niet wordt toegekend. Zo is ons leven op aarde een wandelen voor Gods aangezicht en wie de waarheid doet (dát is leven) gaat tot het licht, nadert de volheid, de intieme daadwerkelijke gemeenschap met God, en met alle heiligen (vgl. 1 Joh. 3: 18, 2 Joh. 4, Jak. 2: 14-26).

Het is bepaald geen vanzelfsprekende zaak dát men het eeuwige leven zal beërven. Ons leven en vooral ons geloof dat onze levenswandel motiveert, is er de toetssteen van (vgl. Joh. 3: 36, 1 Joh. 3: 15).

Jezus zegt: Voorwaar, voorwaar (dat mag men verstaan als: pas op, luister goed), Ik zeg u: wie mijn woord hoort en Hem gelooft die Hij heeft gezonden, heeft eeuwig leven en komt niet in het oordeel, want hij is overgegaan uit dood in het leven.

Radicaler en dwingender kan het niet. Het is haast luguber om te vernemen dat Jezus ons leven op aarde vergelijkt met de dood en dat Hij ook van de begraven doden zegt dat ze zullen luisteren naar de stem van de Zoon van God en zo zullen opstaan tot het (eeuwige) leven (Joh. 5: 24-29).

Het leven naar Gods geboden (vgl. Joh. 12: 49, 50), het viëren van het Heilig Avondmaal (vgl. Joh. 6: 52-59, Joh. 4: 13, 14) kortom ons leven uit het geloof in God is het onderpand van het eeuwige leven

en het is dit uitzicht op de realiteit van het eeuwige leven - het zien van en verkeren met God - dat ons dagelijkse leven stuurt en richting geeft ergens naar toe.

Daarom komt het erop aan dat wij niet alleen zo goed mogelijk proberen te leven, maar vooral dat wij ernaar streven volkomen IN HEM te leven. Dat ons leven een instrument in Gods handen is en dat Hij er iets mee doet.

Als wij Christus liefhebben, mogen wij er in dit leven op aarde al naar streven de volheid in Hem, de intensiteit van het mensenleven vanuit de ervaring van de zinvolle gerichtheid op het eeuwige leven, te belevén. Want het streven van de mens naar geluk - een typisch MENSelijk verschijnsel overigens - HOEFT niet te ontfaarden in een volstrekt ego-centrisme, een opgaan in je zelf, maar kan juist ook te maken hebben met het beeld-van-God dragen en met het vóórleven van een door God bedoeld leven, voor onze medemens.

Als wij God dienen met ons hart, ons verstand, onze ziel en kracht, dan komen er meestal veel emoties los. Als een mens volledig 'open' gaat voor God, als hij God en daardoor zichzelf leert kennen, zijn kracht en zwakheden leert inzien, zijn sociale verdedigingsmechanismen, zijn angsten en onzekerheden mag inleveren, dan ervaart hij iets van het weer HEEL worden van zichzelf, van het menselijk wezen zoals God dat bedoeld had, en dat door Christus' offer weer is vrijgemaakt.

Maar het is nu juist dit uitzicht op het eeuwige leven, en het ervaren van de glimpjes daarvan in dit, ons aardse leven, dat Paulus in zijn brief aan de Romeinen spreekt over de schepping die aan vruchteloosheid is onderworpen, en zucht in barensnood totdat het rijk der vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods voorgoed zal aanbreken (Rom. 8: 18-23). Daar heb je diezelfde frustratie weer, maar nu in een volledig ander perspectief gezet. Een perspectief dat categorisch ontbreekt bij mensen die in het 'hier en nu' willen opgaan en daarin des te meer gefrustreerd raken.

De breuk die wij in ons leven ervaren tussen het „in Christus zijn” en het nog niet „alles in allen zijn” van God is anderzijds ook weer niet zó merkwaardig als wij er enkele gegevens uit Genesis over het menselijk leven naast zetten. Zo lezen wij in Genesis 1: 26-30 dat God de mens schiep als man en vrouw, als het sluitstuk van de schepping, als de Kroon der schepping die erover werd aangesteld om te heersen, te onderwerpen, te bewaren en te ontplooien. Het menselijk leven, hun plaats als man en vrouw tweeenheid in de schepping, was goed in Gods ogen.

In Genesis 2: 7 lezen wij hoe God de mens formeerde tot stof uit de aardbodem en hem de levensadem inblies zodat het schepsel mens een levend wezen werd. In Genesis 3 lezen wij de paradijsepisode. In het

paradijs staat de boom des levens en de boom des doods (de boom der kennis van goed en kwaad) waarvan de mens op straffe des doods niet mocht eten.

Als wij deze feiten met elkaar in verband brengen zien we dat het menselijk leven een van God gegeven geschenk is, als volstrekte tegenstelling tot de dood. De dood is dan verwijdering van God, afwezigheid van God.

Leven uit Gods hand is in feite eeuwig leven omdat het de dood vrijwillig niet aan zich toelaat. Het leven is ook levensbeginsel, vruchtbaar: het krijgen van kinderen, nageslacht.

Vóór de zondeval is het menselijk leven dus paradijselijk leven, leven voor Gods aangezicht en in Zijn directe nabijheid. Vóór de zondeval is het menselijk leven: eeuwig leven.

Door het eten van de boom der kennis van goed en kwaad verspeelt de mens nu het voorrecht van het leven in Gods nabijheid, en maakt God het de mens onmogelijk nog van de boom des levens te eten, eeuwig te kunnen blijven leven. Na het verlies van zijn onschuld wordt de mens de toegang tot het eeuwige leven ontnomen doordat God het paradijs voor de mens toesluit. Voortaan is het uit met de gelijkwaardige verhouding tussen man en vrouw, voortaan is ook de schepping vanwege de zondeval ver-

vloekt en aan vruchteloosheid onderworpen. De mens wordt weer meer met zijn neus op de harde werkelijkheid gedrukt, namelijk het stof waaruit hij is genomen en tot waar hij zal wederkeren.

Het is een onzinnige vraag of er wel vergankelijkheid bestond in het paradijs. Natuurlijk had het mensenleven een begin en einde, maar het cardinale punt is juist dat er géén verschil bestond tussen leven en EEUWIG leven!

Er was in het paradijs geen verwijdering tussen God en mens, maar innig contact. Wij hebben - als nakomelingen van Adam en Eva - nog wel weet van deze oorspronkelijke staat van het menselijk leven, maar wij hebben er geen zicht meer op, TENZIJ wij door de geest van God wedergeboren worden, TENZIJ het Christus is die in ons leeft. Daarom kunnen wij ook uit het scheppingsverhaal leren dat het de mens niet gegeven is de kloof te dichten die door zijn eigen toedoen tussen God en mensen is ontstaan, maar dat God alleen zelf dit kan, en dat Hij dit door zijn Zoon Jezus Christus ook gedaan hééft, op Golgotha.

Zo mogen wij uit de Bijbel de oorsprong, de feitelijke staat en afloop van ons menselijk leven vernemen, en heeft ons leven een heilshistorisch perspectief gekregen.

Wanneer wij als 'nieuwe schepping' in Christus voor Gods aangezicht

mogen leven en onze persoonlijkheid, onze eigenheid pas goed tot zijn recht kan komen, dan betekent dit ook dat al onze menselijke eigenschappen en al onze talenten ontplooid dienen te worden.

Het is niet zó dat een geestelijk mens voortaan alleen „geestelijk” voor Gods aangezicht mag leven, met uitschakeling van al zijn andere vermogens. Integendeel, juist die andere vermogens krijgen door de geestelijke band met God hun eigen en geïntegreerde plaats binnen het kader van de individuele levensontplooiing.

Als wij érgens aan andere mensen zullen kunnen duidelijk maken wat het betekent om in Christus vrij, en waarachtig mens te zijn, dan hieraan, dat al onze menselijke vermogens, onze zintuigen en gevoeligheden BETER en VOLLEDIGER kunnen functioneren - namelijk tot eer van God en ten dienste van de medemens - dan bij de niet-gelovige mensen die immers zichzelf koste wat het kost moeten handhaven. WIJ daarentegen GEHEEL ANDERS! (Ef. 4 : 20)

Als wij de Here God dienen met geheel ons verstand, betekent dit óók dat wij de roeping hebben om eersteklas wetenschappelijke arbeid te verrichten, onpartijdiger en nauwkeuriger dan wie ook maar, tot eer van God.

Als wij God dienen met geheel ons hart, dan is onze eredienst er één

van binnen, integer en uit één stuk en zonder schaamte of aanzien des persoons. Wij leven dan niet uitsluitend voor hulp aan de derde wereld, maar zien ook in onze naaste omgeving om naar onze nabije naaste. Wij noemen niet alleen de naam des Heren, maar leven er ook naar. In ons is géén bedrog.

Als wij de Here dienen met geheel onze ziel betekent dit óók dat wij onze waarneming, onze perceptie, onze gevoeligheid, ons inlevingsvermogen en onze creatieve expressievermogens tot eer van God mogen ontplooiën - op straffe van een orthodox maar steriel en levenloos christen-zijn zoals het tot op vandaag de dag maar ál te vaak voorkomt. Voor vele christenen heeft het leven immers zijn smaak en kleur verloren...

Een ieder zal naar ik hoop zelf wel kunnen invullen wat het betekent de Here met geheel zijn kracht te dienen, met zijn gehele fysieke inzet (zie Deut. 6 : 5 - Matth. 22 : 37 - Marc. 12 : 30 en Lucas 10 : 27). Vanuit het bijbelse zicht op het menselijke leven behoren dan ook artistieke talenten ontplooid én gewaardeerd te worden, niet alleen door begaafde specialisten, maar ook door diegenen die géén kunstenaars-opleiding volgen, natuurlijk voorzover hun eigen capaciteiten strekken. Waar artistiek talent onontgonnen gebied blijft, heeft de satan en heeft in hem de wereld des te méér kans om zo'n gebied geheel aan de invloedssfeer van het Evangelie te ontfutselen en het anti-messiaans te misbruiken. Daarom is het gevoelsleven, het inlevingsvermogen en uitbeeldingsvermogen van de mens niet zomaar een vrijblijvend spelletje, zonder verdere consequenties, maar ook hier geldt het heilige ernst, want de inzet is een strijd op leven en dood, letterlijk en figuurlijk.

Waar het mij om gaat is de totale mens, de mens als totaliteit die ondeelbaar is, maar vele onderscheidingen kent. Mattheus 26 : 41 en 1 Thess. 5 : 23 laten zien dat het de kracht van de mens uitmaakt als hij op al deze onderscheiden wijzen kan functioneren. Maar daaraan vooraf is dan de keuze beslissend of de mens voor Gods aangezicht WIL leven.

(wordt vervolgd)

door P. C. van Wijk - Zaltbommel

Joseba

Over Joseba, de vrouw van een hogepriester, wordt geschreven in 2 Koningen 11. In dit gedeelte wordt ook gesproken over een andere vrouw, Athalia. De laatste was een dochter van Achab en Izebel. Ze was getrouwd met koning Joram van Juda. Na het sterven van haar man nam ze het besluit om alle mannen en jongens van de koninklijke familie (nakomelingen van David) om te brengen. En zo gebeurt het ook, het besluit van Athalia wordt uitgevoerd en zo worden zelfs haar eigen kleinkinderen vermoord. Het gaat in dit verhaal niet alleen om de wreedheid van Athalia, maar vooral ook om de beproeving van de gelovigen van het oude verbond. God heeft immers Zijn beloften gegeven aan David en zijn nageslacht. Verschillende psalmen spreken hiervan. In Psalm 132 : 17 en 18 lezen we b.v.: 'Daar zal Ik voor David een hoorn doen uitspruiten, ... op hem zal zijn kroon blinken'. En in Psalm 89 : 29 en 34

lezen we: 'Zijn nakroost zal Ik voor immers doen voortbestaan, ... mijn trouw zal Ik niet verloochenen'.

De gelovigen in de dagen van Athalia zullen bij het horen van de wreedheid van deze vrouw zich ongetwijfeld hebben afgevraagd wat er zal overblijven van Gods woorden, van Gods beloften voor het geslacht van David.

—o—

Joseba is er echter ook nog. Ze is lid van de koninklijke familie en ze hoort van de plannen van Athalia. Wat de familierelatie van deze twee vrouwen precies was, weten we niet, maar dat is ook niet belangrijk. Joseba maakt met haar man een plan om iets te doen, niet om God een handje te helpen maar wel om met Hem mee te werken. Ze besluit de kleine Joas te ontvoeren en hem ergens te verbergen in de tempelgebouwen. Het plan lukt en zó blijft er één nakomeling van David behouden. Zes jaren heeft Joseba de jongen verborgen en dan haalt ze hem weer te voorschijn. Met haar man heeft ze een plan gemaakt om Athalia uit te schakelen en dit lukt. Joas wordt uitgeroepen tot koning. Het was een moedige daad van Joseba om het plan van Athalia te trotseren, maar dat niet alleen. Het was vooral ook een geloofsdaad, een daad van geloof in de beloften van de God van het verbond, de God van David. In 2 Koningen 12 : 2 lezen we dat

koning Joas tijdens zijn regering doet wat recht is in de ogen des HEREN. Dat wordt niet van alle koningen gezegd. Joas zal ongetwijfeld iets gezien hebben van Gods werk in zijn leven, van Zijn wonderlijke redding. Hij heeft het ook als zijn roeping gezien om voor zijn deel Gods beloften wáár te maken.

God vervult Zijn woorden, God vervult Zijn beloften, God houdt Zijn verbond, maar Hij doet dat alles met behulp van mensen. Hij gebruikt Joseba, Hij leidt Joas. Toen waren het die twee mensen, vandaag zijn het weer anderen. De gelovigen moeten in deze geschiedenis wel in bijzondere mate hun God en Vader hebben gezien. Jammer genoeg hebben niet allen er echt acht op geslagen. Als we de boeken Koningen en Kronieken verder lezen, blijkt dat wel. De geschiedenis van Joseba kan ons vandaag troosten. We kunnen soms bang zijn dat er van Gods beloften weinig terecht komt. Veel ouders maken zich zorgen om hun kinderen. En dat is vaak terecht.

In de geschiedenis van Joseba laat God zien dat bij Hem het onmogelijke mogelijk is. Dát mag ook vandaag velen tot troost zijn.

Joseba geloofde en deed in alle eenvoud wat ze meende te moeten doen.

Joseba was een vrouw, ook dát is belangrijk om te onthouden.

Beroepen te Katwijk/Alphen a.d. Rijn: ds A. v. d. Dussen te Hardinxveld-Giesendam.

Ten Post — Adres diakonie: T. Tamminga, Rijksweg 1471, 9792 PD Ten Post.

Enschede-Noord — Scriba: J. Oostra, Schiestraat 12, 7523 TG Enschede, tel. 053-334736.

Heerenveen — Het kerkgebouw aan de Kerkstraat van de Ned. Geref. Kerk te Heerenveen is verkocht aan de burgerlijke gemeente en zal daarna afgebroken worden. Met ingang van zondag 4 januari zullen de diensten worden gehouden in de Ned. Herv. Kerk aan de Fok te Heerenveen. De aanvangstijden zullen zijn: van 4-1 t/m 10-5: 9.15 uur en 16.30 uur. Van 10-5 t/m 20-9: 10.15 uur en 19.00 uur.

Verhuisd — Ds C. P. Plooy is verhuisd. Nieuw adres: De Ruyterstraat 45, 6712 DR Ede, tel. 08380-10014.

Urk — Ds P. Veldhuizen hoopt a.s. zondag 11 januari zijn intrede te doen in de gemeente van Urk. In de morgen dienst, die om 10.00 uur begint, zal hij worden bevestigd door ds v. Ommeren van Spakenburg. De intrededienst vindt plaats om 17.00 uur. Beide diensten vinden plaats in de Jeruzalemkerk, De Noord 8a.

Adres Ds Veldhuizen: Molenkamp 11, Urk, tel. 05277-2626.

Redactieleden:

Ir. A. W. Biersteker;
Ds. H. de Jong;
H. Langerak;
Mr. dr. J. Meulink;
D. W. L. Milo;
Ds. E. R. Postma;
Drs. W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:

Ds. K. Muller,
Riouwstraat 59,
1521 SC Wormerveer
Tel. 075-282589

Kerknieuws en berichten over kerkelijke/christelijke activiteiten te zenden naar:

„Kerknieuws Opbouw”,
Brugakker 36 22,
3704 LP Zeist
Tel. 03404-50278

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”,
Nooitgedacht 3,
3701 AL Zeist
Tel. 03404-12452

Advertentieprijs:

35 ct per mm.
familieberichten
30 ct per mm.
Advertenties inzenden tot
dinsdagmorgen 10.00 uur.

Administratie-adres:

Kon. Wilhelminalaan 38,
3956 TD Leersum
Tel. 03434-4288

Abonnementen:

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen: uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementprijs:

f 40,— per jaar of f 21,—
per halfjaar.
Buitenland f 45,— p. jaar
of f 60,— per luchtpost.
Gironr. 404945 t.n.v.
Geref. Persver. Opbouw,
Dr. Schaepmanlaan 71,
2104 VC Heemstede.
Tel. 023-285825.

Zwartsluis — Ds Verhoeff van Steenwijk is consulent van Zwartsluis geworden. Dat i.v.m. het feit dat ds Plantinga legerpredikant geworden is.

J. Kloosterman — Op de vergadering van de regio Kampen is o.a. het volgende besloten (we citeren het persverslag): De vergadering besluit aan br. J. Kloosterman tot de volgende najaarsvergadering opnieuw preekconsent te verlenen binnen de kerken van de regio en tegelijk de kerken buiten de regio in de gelegenheid te stellen een beroep op hem te doen voor het spreken van een stichtelijk woord. De regionale vergadering biedt hem zo de mogelijkheid in kontakt te komen met kleine gemeenten die hem eventueel als pastoraal werker willen aantrekken.

Naschrift — Het adres van de heer J. Kloosterman: Robbesant 4, Emmeloord, tel. 05270-2996.

Wezep — Het Kerkblad voor Ned. Ger. Kerken in Gelderland en Overijssel meldde het volgende:

Wezep — Herdenking instituering Geref. Kerk Wezep.

Op 11 nov. was het 125 jaar geleden, dat in Wezep de Geref. Kerk geïnstituëerd werd. In 1835 waren er ook verschillende inwoners van Wezep die zich achter de afgezette predikant ds Brummelkamp schaalden. Van 1835 tot 1855 waren deze mensen lid van de Chr. Afscheiden gemeente te Hattum. Maar in 1835 werd in Wezep een aparte gemeente gevormd. Men kreeg de beschikking over een nieuw kerkgebouw, gelegen op de plaats, waar nu nog de Ned. Herv. Kerk staat.

De kerkeraad en gemeente willen dit jubileum op gepaste wijze herdenken. Deze herdenking zou aanvankelijk op 12 nov. plaatshebben maar is verschoven naar woensdag 14 januari 1981.

Er zal een overzicht gegeven worden van de geschiedenis van de gemeente. Een kleine tentoonstelling van oude stukken en foto's wordt voorbereid. Deze is ook te bezichtigen zaterdag 17 jan. Ds A. H. Algra zal iets naar voren brengen over de beweging van de Afscheiding onder de titel: De zonen van Zadok. Het zangkoor 'Pro Ecclesia' werkt mee. Belangstellenden uit naburige gemeenten en oud-Wezepers zijn van harte welkom. De avond begint om kwart voor acht in de Herv. Geref. Kerk aan de Zuiderzeestraatweg.

VERSCHEENEN:

J E S A J A

door **Ds. C. Vonk**

304 bladzijden - Prijs f 47,50

Gaarne zenden wij U een volledig prospectus over de delen die in de reeks „De Voorzeide Leer” reeds verschenen zijn.

Lieboek & Hooijmeijer b.v.

SINGEL 55 - BARENDRECHT
POSTREKENING 216828

Opbouw-uitgaven

Door het invullen en opsturen van onderstaande bestelbon kunt u verschillende door „Opbouw” uitgegeven en binnenkort uit te geven brochures bestellen. Alle prijzen zijn exclusief portokosten! De ingevulde bon kunt u in een open envelop zonder postzegel sturen naar:

Administratie Opbouw,
Antwoordnummer 38, 3940 ZD Leersum.

Tegelijk met de toezending van de bestelde uitgaven ontvangt u een accept-girokaart met daarop het verschuldigde bedrag vermeld.

„Vrees niet, want Ik heb U verlost,
Ik heb u bij uw naam geroepen,
gij zijt Mijn”.

Jes. 43 : 1b

Van ons is heengegaan, in vol vertrouwen op zijn Heiland, mijn geliefde man, onze vader en opa

CORNELIS JOHANNES OTTEN

hij is 58 jaar geworden.

Molenhoek: W. H. F. OTTEN-VAN AS
HARM-JAN
HENRIËTTE

Maassluis: HANS en MIEP
Jeanet
Wouter-Jan

Beesd: WIM en AAFJE
Wilma
Corina

Oosterwolde: Carl en Yvonne
Rheden: Peter

Molenhoek, 4 januari 1981
Eikenlaan 55

De rouwdienst zal worden gehouden in de aula van de Algemene begraafplaats aan de Sir. Winston Churchillaan te Rijswijk (Z.H.), vrijdag 9 januari a.s. om 13.00 uur, waarna de teraardebestelling zal plaatsvinden.

Gelegenheid tot condoleren na de teraardebestelling in de aula van de begraafplaats.

Geen bloemen.

Getroffen door de vele blijken van belangstelling en medeleven tijdens de ziekte en na het overlijden van mijn man, onze zorgzame vader en grootvader

L. J. Goris

hebben wij ervaren, dat hij voor velen iets heeft mogen betekenen. Het geeft ons naast de kracht en troost van God moed om verder te gaan.

Psalm 27 : 7.

Daar het niet mogelijk is een ieder persoonlijk te bedanken, hopen wij dat U onze erkentelijkheid op deze wijze zult willen aanvaarden.

A. Goris-Maas

Burg. Visserstraat 11
IJsselmuiden

Allen die blijk gaven van hun medeleven met ons, bij het verlies van onze zuster, schoonzuster en tante,

Maartje van Drimmelen-van der Spek,

danken wij heel hartelijk.

Namens de familie:
P. van der Spek

Oosterbeek.

PLAATS

**UW FAMILIEBERICHTEN
IN DIT BLAD!**

TE HUUR IN ROLDE (Dr.)

4 personen

**VOLLEDIG INGERICHTE
STA-CARAVAN**

op mooie camping.
Vrij vanaf Pasen.

Telefoon 05920-55042.

ZWITSERLAND

Vanaf 1 februari 1981 te huur: ons
CHALET in Wolfhalden/App. —
800 meter — prachtig uitzicht over
Bodensee — max. 6 pers. —
Skiën, zwemmen, wandelen, enz.

Ruf: 09 - 41 64 67 1234.

Gaarne ontvang ik:

- ex. Prof. C. Veenhof, Jona (Hulp bij Bijbelstudie) à f 1,50
- ex. Drs. H. de Jong, Ongehuwd samenwonen à f 2,60
- ex. Prof. Dr. B. Goudswaard, Drs. H. de Jong en Prof. Dr. Ir. E. Schuurman, Het kernwapenvraagstuk (48 pag.) à f 2,50
- ex. Ds. M. R. van den Berg, Jeremia (Hulp bij Bijbelstudie) (plm. 194 pag., gebonden uitgave) à f 10,—

Naam:

Adres:

Woonplaats (postcode)

Handtekening: